

УДК 811.1.61.+130.281'373.2(476.7)

Лена Васільеўна Леванцэвіч

канд. філал. нав., дац. каф. беларускай філалогіі
Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. С. Пушкіна
Lena Levantsevich

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of
Belarusian Philology of Brest State A. S. Pushkin University
e-mail: lewalena@mail.ru

МЯНУШКА ЯК СКЛАДНІК АНТРАПАНІМІКОНУ: ТЭРМІНАЛАГІЧНАЕ АБАЗНАЧЭННЕ

Разглядаецца азначэнне паняцця “мянушка”, якое ў мовазнаўстве трактуецца па-рознаму і мае невыразныя межы. У артыкуле праведзены аналіз вядомых у лінгвістыцы азначэнняў мянушкі і прапанаваны ўдакладненні дэфініцый. Вызначаюцца прычыны ўзнікнення мянушкі і называюцца яе асноўныя функцыі ў маўленні. Акрэсліваецца сутнасць тэрміна “мянушка” ў вузкім і шырокім сэнсе.

Ключавыя словы: мянушка, неафіцыйнае імя, антрапанімія, вулічнае прозвішча, родавая мянушка, групавая мянушка.

We consider the designation of the concept of "nickname," which in linguistics is interpreted in different ways and has unexpressive boundaries. The article analyzes the linguistically known designations of the nickname and proposes a refinement of the definition. The reasons for the origin of the nickname are identified and its main functions in speech are named. The essence of the term "nickname" in the narrow and broad sense is outlined.

Key words: nickname, informal name, anthroponymy, street nickname, family nickname, group nickname.

Уводзіны

Пры падзеле антрапанімікону на афіцыйныя і неафіцыйныя найменні, які грунтуецца на проціпастаўленні “першасны” – “другасны”, мянушкі аднесены навукоўцамі да перыферычнай зоны як моўныя адзінкі другаснай намінацыі.

Любая галіна ведаў патрабуе дакладнага, адназначна вытлумачанага азначэння даследуемай з’явы. Толькі праз тэрміналагічнае абазначэнне можна ўдакладніць аб’ект даследавання, таму перш чым аналізаваць фактычны матэрыял, варта разабрацца ў азначэнні паняцця “мянушка”.

Аktуальнасць даследавання вызначаецца важнасцю і актуальнасцю мянушкі ў сацыюме; актывізацыяй працы па зборы і сістэматызацыі адной з найбольш старажытных антрапанімічных форм – мянушкі. Беларускімі даследчыкамі праводзіцца лакальны збор і апісанне індывідуальных і калектыўных найменняў (“іменаванняў”). На сёння мы можам канстатаваць, што ідзе стварэнне базы названага анамастычнага матэрыялу. Што да комплекснага аналізу мянушак, то ён яшчэ не атрымаў тэарэтычнага і практычнага асэнсавання.

Мэта даследавання – аналіз вядомых у лінгвістыцы азначэнняў мянушкі і ўдакладненне некаторых дэфініцый, звязаных з паняццем “мянушка”.

Даследаванне мянушак ажыццяўляецца ў межах рэалізацыі НДР “Лінгвакультуралагічны кампанент у змесце асноўных этнаканцэптаў і ўласных найменняў Брэсцка-Пінскага моўнага рэгіёна” (№ ДР 20211558 ад 24.05.2021) пры фінансавай падтрымцы Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь.

Асноўная частка

Паняцце мянушкі ў лінгвістыцы трактуецца па-рознаму і мае невыразныя межы. Згодна з тлумачэннем М. В. Бірылы, мянушка – гэта “найменне, якое даецца чалавеку замест або акрамя

яго афіцыйнага імя і якое вылучае якую-небудзь найбольш характэрную рысу яго характару, знешнасці, роду заняткаў” [1, с. 23].

Аўтары вучэбнага дапаможніка “Беларуская антрапанімія” (Г. М. Мезенка, Г. М. Дзеравяга, В. М. Ляшкевіч, Г. К. Семянькова) адзначаюць, што “ў антрапаніміі слова мянушка ўжываецца са значэннем ‘неафіцыйнае найменне чалавека, дадзенае па яго знешніх ці ўнутраных асаблівасцях, паводзінах, характары заняткаў, пасадзе, прозвішчы і інш.” [2, с. 107].

Тлумачальны слоўнік беларускай мовы дае наступную дэфініцыю тэрміна “мянушка”: 1) імя, якое даюць хатняй жывёліне; 2) жартоўнае або канспірацыйнае імя чалавека [3, с. 394].

У тэрміналагічным слоўніку Н. У. Падольскай прыводзіцца такое азначэнне (яго прытрымліваецца большасць лінгвістаў Расіі): «Прозвище – вид антропонима. Дополнительное неофициальное имя, данное человеку окружающими людьми в соответствии с его характерной чертой, сопутствующим его жизни обстоятельством, по какой-либо аналогии, по происхождению и другим мотивам» [4]. Падобнае азначэнне выкарыстоўвае і Т. Т. Дзянісава: “прозвища” – дополнительные, неофициальные именованія чловека, іспользуючыся для наиболее точной, личностной, оценочной характеристики называемого и выделяющие его в коллективе» [5, с. 3].

Е. Ф. Даніліна звяртае ўвагу на структуру мянушак, сферу іх выкарыстання, функцыю ў маўленні і прыводзіць такое азначэнне: «современные прозвища – класс языковых единиц словного или синтаксически расчлененного характера, служащих неофициальными названиями и характеристиками разнородных реалий, отличающийся своеобразными принципами номинации, ограниченной сферой употребления и имеющий специфическую функцию в речи» [6, с. 296–297].

А. В. Гузнова вызначае мянушку як «активно используемый в речи языковой знак прозываемого, его «визитная карточка», отличающая от других, выделяющая человека из общей массы и в то же время указывающая на принадлежность к конкретному языковому коллективу» [7, с. 38].

В. К. Чычагаў за аснову азначэння дэфініцыі бярэ той факт, што адзін чалавек на працягу свайго жыцця можа мець некалькі мянушак, і вызначае іх як «слова, даваемыя людям в разные периоды их жизни по тому или иному свойству или качеству этих людей и под которыми они известны обычно в определенном, часто довольно замкнутом кругу общества» [8, с. 5].

Для абазначэння паняцця “мянушка” беларускімі лінгвістамі выкарыстоўваюцца наступныя тэрміны: мянушка, мянушка-антрапонім, “вулічнае прозвішча”/“вулічнае прозвішча-мянушка”/мянушка-прозвішча, “неафіцыйнае іменаванне асобы”, мянушка-імя.

Пад тэрмінам “неафіцыйнае іменаванне асобы” мы разумеем любое зафіксаванае ў дыялектнай мове і мастацкім тэксце найменне асобы, створанае ў выніку свабоднай імятворчасці па-за афіцыйным працэсам намінацыі, у тым ліку характарыстычнае іменаванне (мянушка). Такое называнне мае прагматычную мэту – выражэнне міжасобасных адносін. Мянушка адносіцца да ацэначна-характарыстычных неафіцыйных (дадатковых) найменняў (іменаванняў).

Пад вулічнымі прозвішчамі разумеюцца мянушкі, утвораныя ад мянушкі гаспадара хаты, яго бацькі або дзеда. У такім значэнні навукоўцамі выкарыстоўваецца і тэрмін родавая мянушка. В. К. Чычагаў адносіць вулічныя прозвішчы да групы прозвішч: “Среди фамилий, или прозваний, различаются: собственно-фамилии (официальные) и уличные фамилии, или прозвища” [8, с. 7].

У артыкуле “Тыпалогія і адметнасці ў мянушках і “вулічных прозвішчах”, сабраных у вёсцы Чырвоная Дуброва Капыльскага раёна Мінскай вобласці” М. У. Сазонаў размяжоўвае тэрміны “мянушка” і “вулічнае прозвішча”. Аўтар адзначае, што “мянушка – гэта пераходная моўная характарыстычная адзінка паміж уласным імем і прозвішчам. Прозвішча – сямейнае найменне, якое перадаецца ў спадчыну і далучаецца да асабовага імені” [9]. Як бачым з прыведзеных азначэнняў нельга выявіць адрозненні паміж мянушкай і вулічным прозвішчам. Праўда, далей аўтар канстатуе, што “падзел на мянушкі і “вулічныя прозвішчы” даволі ўмоўны. Гэта звязана з тым, што мяжа паміж імі даволі размытая, так як мянушка можа страчваць сваю галоўную функцыю і пераходзіць ў разрад “вулічных прозвішчаў” (што, напрыклад, здарылася

з такімі мянушкамі, як *Джоджык, Бабок, Шолам*). Гэтыя мянушкі ўжываюцца не толькі для назвы першапачатковага носьбіта, але і для членаў іх сямей”. Са сказанага магчыма зрабіць вывад, што пад “вулічнымі прозвішчамі” аўтар разумее родавыя мянушкі. Так як М. У. Сазонаў асноўнай функцыяй мянушкі ў наш час называе эмацыянальна-ацэначную, то яе якраз і страчвае родавая мянушка.

У названым артыкуле М. У. Сазонаў вылучае таксама і “размоўна-бытавыя найменні”. Мяркуючы па азначэнні, аўтар, хутчэй за ўсё, зноў мае на ўвазе родавыя мянушкі: “у сферы вусных зносін выкарыстоўваюцца не толькі мянушкі, але і размоўна-бытавыя найменні (іх яшчэ называюць мянушкамі-прыкладамі, назвамі па-вулічнаму, бытавымі назвамі). У адрозненне ад мянушак яны не характарызуюць носьбітаў па знешніх якасцях, унутраных асаблівасцях, характары, паводзінах і г.д., таму не з’яўляюцца зневажальнымі, а толькі выражаюць унутрысямейныя адносіны” [9].

Тэрмін мянушка ўжываецца ў вузкім і шырокім сэнсе. У вузкім сэнсе – гэта ўласна мянушка як неафіцыйнае імя, у шырокім – гэта мянушка-заонім, любое неафіцыйнае найменне асобы (псеўданім (крыптонім, гетэронім, алонім, аўтонім, астронім) і нікнэймы).

Аднак паміж уласна мянушкай, псеўданімам і нікнэймам існуюць і пэўныя адрозненні. Так мянушкі, псеўданімы і нікнэймы маюць рознае аўтарства: мянушкі даюць тыя, хто знаходзіцца побач, псеўданімы і нікнэймы – вынік аўтанамінацыі. У іх розныя мэты: псеўданімы і нікнэймы або падкрэсліваюць тое, што выгадна чалавеку, або выконваюць маскіровачную функцыю, а мянушкі з’яўляюцца незалежна ад жадання яго носьбіта і адлюстроўваюць не толькі індывідуальныя рысы, якія сапраўды яму ўласцівыя, але і ў нейкай ступені адносіны тых, хто знаходзіцца побач, напрыклад, мянушкі, якія ўвайшлі ў гісторыю, *Уладзімір Чырвоная Сонейка, Сіротка, Радзівіл Чорны*. Гэтыя групы імён адрозніваюцца і па часе ўзнікнення: з X ст. – мянушкі, XVIII–XIX стст. – росквіт псеўданімаў, канец XX – пачатак XXI ст. – з’яўленне нікнэймаў.

В. В. Шур у дапаможніку для настаўнікаў “Беларускія ўласныя імёны (Беларуская антрапаніміка і тапаніміка)” (Мінск, 1998) спрабуе размежаваць мянушкі, якія ўжываюцца ў народна-гутарковай і літаратурнай мове: “спецыфічнасць ужывання вулічных мянушак у параўнанні з літаратурнай мовай заключаецца ў тым, што ў народна-гутарковай мове яны выкарыстоўваюцца без удакладненняў і не спалучаюцца з тымі імёнамі, якія называюць” [10, с. 52].

Аўтары вучэбна-метадычнага дапаможніка “Анамастыка, тэрміналогія і фразеалогія” (Мінск, 2011) М. У. Буракова і В. А. Ляшчынская звяртаюць увагу на стылістычную функцыю мянушкі і акрэсліваюць наступныя яе асаблівасці: “выкарыстоўваюцца ў неафіцыйных зносінах людзей з мэтай наймення адной асобай другой асобы і адначасова выражэння сваіх інтымна-ласкальных ці зневажальных, жартоўных адносін да яе альбо для стылістычнай характарыстыкі персанажаў у тэкстах мастацкай літаратуры” [11, с. 18].

В. К. Чычагаў як від мянушак вылучае і родавыя празванні: “Трэцьі составы найменаваных, сустракаюцца ў памятніках пісьменнасці XIV–XVI вв., маглі быць, як на это уже указывалось выше, не только прозвищными отчествами и отчествами отцов именованных, но и отчествами представителей старших поколений: деда, прадеда и т. д. Такие третьи составы найменований мы будем называть р о д о в ы м и п р о з в а н и я м и” [8, с. 91–92].

Даследчыкі лічаць, што прозвішчы-мянушкі ўзнікаюць у асноўным па наступных прычынах:

- 1) для абазначэння асоб з аднолькавымі прозвішчамі, асабліва ў вялікіх паселішчах з аднастайнымі прозвішчамі;
- 2) для выдзялення па якой-небудзь рысе пэўнай асобы ад усіх астатніх жыхароў соцыуму;
- 3) “недастатковая колькасць афіцыйных уласных імён у параўнанні з патрэбамі камунікантаў” [12, с. 53];
- 4) у гарадах мянушку атрымліваюць малазнаёмыя жыхары дома ў сваім двары, дзе не ўсе адзін аднаго ведаюць па імені і прозвішчы.

У сучасным грамадстве прычынамі ўзнікнення мянушкі варта лічыць наступныя: тэндэнцыя эканоміі ў сучаснай мове; адрозніванне людзей з аднолькавым прозвішчам;

падкрэсліванне пераемнасці па родавай лініі; праяўленне сімпатыі; паддразніванне і прыніжэнне.

Лінгвісты ў сваіх даследаваннях мянушак як онімаў называюць такія іх функцыі:

- намінацыйная (імянуе асобу);
- ідэнтыфікацыйная (ідэнтыфікуе чалавека як удзельніка нефармальнага зносінаў);
- дыферэнцыяльная (указвае на адрозненне аднаго індывіда ад другога);
- сацыяльная (паказвае на месца чалавека ў сацыяльнай структуры грамадства).

Некаторыя даследчыкі аб'ядноўваюць дыферэнцыяльную і сацыяльную функцыі і разглядаюць яе як сацыяльна-адрознівальную;

– эмацыянальна-экспрэсіўная (адказвае за выражэнне эмоцый і пачуццяў асобы);

– акумуляцыйная (зключаеца ў назапашванні і захаванні ведаў пра нацыянальную культуру);

– дэяцыйная (указвае на індывіда);

– функцыя “ўвядзення ў шэраг” (напрыклад, пры называнні асобы па нацыянальнай прыналежнасці).

Вылучаюць таксама адрасную, стылістычную, эстэтычную, рытуальна-харызматычную функцыі мянушкі.

Мянушка, як і асабовае імя, выконвае намінацыйную функцыю, аднак асабовае імя звязана з дзеясловам “назваць” – іменем называюць, а мянушка – з “празваць, абзываць”, бо ім прызываюць за пэўныя “заслугі”, тым самым мянушка з’яўляецца другаснай антрапанімічнай адзінкай і валодае экспрэсіўнасцю, эмацыянальнасцю, ацэначнасцю і матываванасцю.

Мянушкі адносяцца да групы слоў, у структуры значэння якіх дамінуе прагматычны кампанент, яны заўсёды маюць ярка выражаны эмацыянальна-ацэначны характар і ўваходзяць у разрад экспрэсіўнай лексікі. Аналіз прагматычных фактараў, якія ляглі ў аснову стварэння ацэначнага патэнцыялу мянушак паказвае, што такімі фактарамі з’яўляюцца: а) этнацэнтрызм; б) стэрэатыпізацыя; в) прадузятасць і адмоўныя адносіны да асобных сацыяльных груп. Гэтыя адносіны ўзнікаюць па шэрагу прычын: адрозненне ў вербальных і невербальных паводзінах (этычныя мянушкі), разнастайныя недахопы намінантаў (этычныя, школьныя мянушкі, а таксама мянушкі злачынцаў, палітычных і грамадскіх дзеячаў), незадаволенасць намінатараў асабістым месцам у сацыяльнай структуры грамадства і падзеямі, якія адбываюцца ў грамадстве (мянушкі палітыкаў); г) становачыя адносіны намінатараў да тых ці іншых асоб, што праяўляюцца ў выражэнні адабрэння, пахвалы, любові, прывязанасці, пяшчоты (спартыўныя, сямейныя мянушкі). У мянушках ёсць усе віды ацэнак: ад грэблівых да памяншальна-ласкавых.

Заклучэнне

Прааналізаваны матэрыял дае магчымасць зрабіць пэўныя высновы і ўдакладніць азначэнні некаторых тэрмінаў.

Мянушка – другаснае неафіцыйнае імя асобы ад антрапанімічнага ці ад апелятыўнага паходжання, дадзенае чалавеку іншымі людзьмі ў адпаведнасці з характэрнай рысай характару, знешняга выгляду, асаблівасцямі паводзін, рознымі абставінамі і інш. ці перададзенае ад продкаў нашчадкам; ацэначная эмацыянальна-экспрэсіўная матываваная моўная адзінка, асноўныя функцыі якой ідэнтыфікацыйная, эмацыянальна-экспрэсіўная і акумуляцыйная.

Індывідуальныя мянушка – мянушка нададзеная пэўнай асобе.

Родавая мянушка – мянушка, якая захоўваецца за некалькімі пакаленнямі сям’і, роду і з’яўляецца неафіцыйным вулічным прозвішчам.

Сямейная мянушка – мянушка, якую карыстаюцца члены адной сям’і для ўнутрысямейных стасункаў.

Групавая мянушка – найменне двух і больш асоб у межах калектыву, а таксама агульная назва жыхароў асобных вёсак ці жыхароў розных частак вёсак, нададзеныя па знешніх ці ўнутраных асаблівасцях.

Этнамянушка – найменне, нададзенае пэўнаму этнасу, народу.

Мянушка як самая старажытная анамастычная катэгорыя з’яўляецца генетычнай крыніцай іншых відаў онімаў і патрабуе комплекснага навуковага аналізу.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія : у 3 ч. / М. В. Бірыла. – Ч. 1 : Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы. – Мінск : Навука і тэхніка, 1966. – 328 с.
2. Беларуская антрапанімія : вучэб. дапам. / Г. М. Мезенка (наук. рэд.) [і інш.]. – Віцебск : УА “ВДУ імя П. М. Машэрава”, 2009. – 254 с.
3. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / рэдкал.: К. К. Атраховіч (агульн. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелСЭ, 1977–1984. – Т. 1. – 604 с.
4. Подольская, Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1978. – 199 с.
5. Денисова, Т. А. Прозвища как вид антропонимов и их функционирование в современной речевой коммуникации (на материале прозвищ Шумячского и Ершичского районов Смоленской области) : автореферат дис. ...канд. филол. наук : 10.02.01 / Т. А. Денисова. – Смоленск, 2007. – 23 с.
6. Данилина, Е. Ф. Прозвища в современном русском языке / Е. Ф. Данилина // Восточнославянская ономастика : Исследования и материалы / отв. ред. А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1979. – С. 281–297.
7. Гузнова, А. В. Прозвища как микроантропонимы: дифференциальные признаки / А. В. Гузнова // Балтийский гуманитарный журнал. – 2016. – Т. 5. – № 3 (16). – С. 36–39.
8. Чичагов, В. К. Из истории русских имён, отчеств и фамилий (Вопросы русской исторической ономастики XV–XVII вв.). – М. : Учпедгиз, 1973. – 365 с.
9. Сазонаў, М. У. Тыпалогія і адметнасці ў мянушках і “вулічных прозвішчах”, сабраных у вёсцы Чырвоная Дуброва Капільскага раёна Мінскай вобласці. – Рэжым доступу: elib.bsu.by. – Дата доступу: 11.09.2022.
10. Шур, В. Беларускія ўласныя імёны: беларуская антрапанімія і тапанімія : дапам. для магістрантаў / В. Шур. – Мазыр : Выснова, 2008. – 355 с.
11. Буракова, М. У. Анамастыка, тэрміналогія і фразеалогія : вучэб.-метад. дапам. / М. У. Буракова, В. А. Ляшчынская. – Мінск : РІВШ, 2011. – 166 с.
12. Багамольнікава, Н. Парадыгматычныя сувязі мянушак як адной з форм ідэнтыфікацыі асобы / Н. Багамольнікава // Роднасе слова. – 2022. – № 5. – С. 52–55.

REFERENCES

1. Birila, M.V. Bielaruskaja antrapanimija : u 3 ch. / M.V. Birila. – : CH. 1 : Ylasnyjaimiony, imiony-mianyshki, imiony pa bac’ky, prozvischchy. – Minsk : Navuka i tekhnika, 1966. – 328 s.
2. Bielaruskaja antrapanimija : vycheb. dapam. / H. M. Miezenka (navuk. red.) [i insh.]. – Vitsiebsk : UA “VDU imya P. M. Mashehrava”, 2009. – 254 s.
3. Tlumachal’ny slovník belaruskaj movy: u 5 t. / rehdkal. : K. K. Atrakhovich (agul’n. red.) [iinsh.]. – Minsk : BeLSEH, 1977–1984. – T. 1. – 604 s.
4. Podol’skaja, N. V. Slova’ russkoj onomastichieskoj tierminologii / N. V. Podol’skaja. –M. : Nauka, 1978. – 199 s.
5. Denisova, T. A. Prozvischcha kak vid antroponimov i ikh funktsionirovanie v sovremennoi rechevoi kommunikatsii (na materiale prozvischch Shumyachskogo i Ershichskogo raionov Smolenskoj oblasti) : avtoreferat dis. ...kand. filol. nauk : 10.02.01 / T. A. Denisova. – Smolensk, 2007. – 23 s.
6. Danilina, E. F. Prozvischcha v sovremennom russkom yazyke / E. F. Danilina // Vostochnoslavjanskaya onomastika : Issledovaniya i materialy / отв. red. A. V. Superanskaya. – M. : Nauka, 1979. – S. 281–297.
7. Guznova, A. V. Prozvischchakamikroantropnimy: differentsial’nyepriznaki / A. V. Guznova // Baltiiskiiigumanitarnyizhurnal. – 2016. – T. 5. – № 3 (16). – S. 36–39.

8. Chichagov, V. K. Iz istorii russkikh imen, otchestv i familii (Voprosy russkoi istoricheskoi onomastiki XV–XVII vv.). – M. : Uchpedgiz, 1973. – 365 s.
9. Sazonav, M. U. Typalogiya i admetnasti ŷ myanushkakh i “vulichnykh prozvischaKH”, sabranykh u vestsy Chyrvonaya Dubrova Kapyl'skaga raena Minskai voblastsi / M. U. Sazonav. – Rehzhym dostupu: elib.bsu.by. – Data dostupu: 11.09.2022.
10. Shur, V. Belaruskiya ulasnyya imeny: belaruskaya antrapanimiya i tapanimiya : dapam. dlya magistrantaŷ / V. Shur. – Mazyr : Vysnova, 2008. – 355 s.
11. Burakova, M. U. Anamastyka, tehrminalogiya i frazealogiya : vuchehb.-metad. dapam. / M. U. Burakova, V. A. Lyashchynskaya. – Minsk : RIVSH, 2011. – 166 s.
12. Bagamol'nikava, N. Paradygmatychnyya suvyazi myanushak yak adnoi z form idehntyfikatsyi asoby / N. Bagamol'nikava // Rodnase slova. – 2022. – № 5. – S. 52–55.